

В. КУЩ
Генер. Штабу Генерал-Хорунжий
За визволення
(реферат на день 10-ої річниці відродження Армії Української Народної Республіки).

У цей день, 10 років тому назад, у Золотоверхому Київі, серці Земель Українських, на Першому Військовому Зізді, 9/22 травня 1917 року обрано було Генеральний Військовий Комітет. Комітет цей започаткував організацію Української Армії з тих зародків її, що стихійно повстали, як вияв стремлінь Українського Народу до самостійного державного життя.

Відбувся мент надзвичайної ваги: з небуття, після майже тристалітнього сну, повстала до життя Армія Української Народної Республіки.

В цей день ми, вояки Української Армії, що маємо, так би мовити, відпустку з фронту (бо не можемо вважати боротьбу за закінчену), що розсіяні зараз по всіх закутках земної кулі, мусимо у цей день зібратися до купи. Мусимо зробити це не тільки для того, щоб згадати про минулі дні активної боротьби, а, навіть в надзвичайно тяжких обставинах розсіяння, яке так болісно всі ми відчуваємо, мусимо у цей день заманіфестувати яскраво те, що ми ще живемо, що згадуємо тяжке, але славетне минуле наше і що маємо непереможну віру в світле майбутнє. Віру цю мусимо підкреслити перед суспільством, серед якого живемо, бож вона є найдорожчим порохом, що у пороховницих своїх маємо, і найбільшою запорукою конечної нашої перемоги.

Отже, творення Української Армії, за силою обставин того часу — Світової війни,—переводилося двома шляхами:

з одного боку — формувалися полки та загони на самому терені України, переважно з тих вояків-українців, що були евакуовані з фронту з причин чи-то ранення, чи хороби, або знаходились у відпустці. В такий спосіб зформовані були: Полуботьківці, Наливайківці, Гайдамаки (1-й Гайдамацький Кіш Слобідської України, якого зформував бл. пам. Симон Петлюра і на чолі якого, зі зброєю в руках, в грудні 1917 р. штурмом здібув від комунистів Київський Арсенал), Сагайдачнівці, Богданівці, Дорошенківці, Республіканці, Кармелюки. З другого боку зі складу Російської Армії переводилось видлення (українізування) окремих частин, починаючи від сотень та курінів і кінчаючи корпусами. Отже, ожив дух славетних Гетьманів і Запорожців в назвах сформованих частин. Відновилася перервана лихоліттям традиція Української збройної сили, головної підстави самостійного існування держави, принаймні до того часу, доки народи не перекуют мечів на плуги. Наприкінці 1917 р. всі ці частини боронять мобільну Українську Республіку від большевицької навали, що насуvalась з Москви, як рівнож із заходу (з большевичені фронтовики) у запеклих боях — Крути, Гребінка, Дарниця, Київ.

Літом 1918 р., під час Гетьманату, розпочинається організація війська на нормальну шкалу. Намічається формування 8 корпусних округ, але, з огляду на тодішні обставини, могли бути створені лише кадри для них, які під час національної революції (протигетьманського повстання) роспорошилися.

Армія Директорії У.Н.Р., після повалення Гетьманату, складалася з чисельних відділів ріжноманітного складу та вигляду. Розпочинається негайне переорганізування її в надзвичайно тяжких обставинах війни на два фронти: Алеж зусилля, виявлені в цім часі керуючими чинниками Армії (в березні і з окрема в місяцях травні—червні, коли Уряд У.Н.Р. посідав лише невеличкий обшар власного терену), перемогли все і Армія приймає стала організацію 1919 року. Вона складається з груп: Січових Стрільців, Запоріжської, Волинської, Київської та Окремої 3-ої дивізії.

Літом цього ж року Армія побільшується трьома Га-

лицькими корпусами, разом з якими 1-го вересня здобуває Київ. Отже, зваживши ті перешкоди, які треба було подолати під час переорганізування, можна з певністю припустити, що не одна б армія інша розпалась би в таких обставинах. Молода Українська армія посідала в собі той гарячий, животворчий імпульс, що давав їй змогу переборювати тяжке сучасне, та гартував її на нелегше майбутнє.

Коротковіра короткою політика Антанти, що, злігковаживши змагання Українського Народу, вперто стояла на ґрунті відновлення колишньої Російської імперії, мусила, нарешті, дати свої овочі: в порох розсипалися армії білі, що Антантою всіма засобами попералися, але ж знесилилась неймовірно тежкими умовинами війни — й Армія Української Народної Республики.

Після успішно роспочатих боїв в районі Вапнярки, що відчиняли нам шлях на Одесу, Армія зазнає внутрішнього удару: — від неї відокремлюються галицькі корпуси і вона попадає в надзвичайні тяжке становище. Маючи єдиний за-сіб поповнення вогнеприпасу — здобування його від ворога, або виміна за цукор від румунів, без жадних ліків та теплого одягу, Армія стає безоборонною перед головним ворогом — плямистим тифусом і змушені роспочати відворот в район Староконстантинів—Любар. Разом зі Штабом Запоріжської Групи, що був арєгардом Армії, поділяє тяжкий шлях її і Головний Отаман Симон Петлюра.

Той імпульс, що досі врятовував Армію в критичні моменти її життя, не допустив її до загибелі в найтяжчі дні листопаду. З підно директивою Уряду Армія знову переорганізовується: групи агортуються у дивізії і 6-го грудня 1919 року вона вирушає в славний Зімовий Похід в запілля ворожих армій — большевицької і денікінської. Влучно використовуючи коридор, що повстав між червоними та білими росіянами, Армія провивається у вороже запілля. На протязі 5-ти місяців оперує вона на ворожих тилах і перерізує Правобережжя з Волині на Херсонщину, переходячи рівнож за Дніпро на Полтавщину. Організуючи на місцях владу і популяризуючи ідею боротьби за незалежність, Армія своєю

чинністю стверджує, що Нарід Український не перериває боротьби, яку розпочав для здійснення своєї волі.

Нема можливості у короткому нарисі змалювати ті жертви, які понесло військо, що оперувало без жадного зв'язку зі своїм Урядом на підставі лише однієї, даної спочатку директиви, і яке, не маючи бази, мусило тримати при собі все, що для чинної армії необхідне, здобуваючи зброю та вогнеприпас від ворогів (як білих так і червоних), та весь час возючи за собою ранених і хорих.

6-го травня Армія проривається через ворожий фронт і зеднується з тими українськими частинами, які весною 1920 року сформовані були в районі Камянець—Могилів. Розпочинається новий етап визвольної боротьби — кампанія 1920 року.

Трактат Версальський, рівно ж як низка доповнюючих його умов, не увзгляднили змагань Українського Народу та пролитої ним за своє визволення крові. Отже ніщо ніби то не змінилося на весну 1920 роху в Європі, що мусила переборювати свої повоєнні злідні, і міжнародне становище України не стало під цим поглядом кращим. Але ж вперта праця Уряду У.Н.Р., на чолі з бл. пам. Симоном Петлюрою в напрямку реалізації ідеї державного унезалежнення Українського Народу зимою 1919—1920 р.р. дала свої конкретні наслідки і допровадила до угоди з Польщею 22 квітня.

Польща, для якої не могли бути байдужими прагнення присвідників Кремля до всесвітньої революції, не могла не відчувати, що невдовзі мусить стати між червоним сбухом Сходу, а буржуазним ковадлом Заходу. Тому вона дивилася вперед, щоб зірвати воєнні заміри інтернаціоналу та попередити його акції. Опріч Франції, що всіма засобами її підперала, та сусідньої, що знаходилась в подібному до Польщі становищі, Румунії, інших союзників Польща не мала і тому, природньо, політика її мусила йти рівнобіжно з політикою Уряду У.Н.Р. що до повалення комуністичної, чужої Українському Народові, влади на Україні. Таким чином, угода 22 квітня 1920 р. мала базуватися на самому тривкому для політичних договорів ґрунті — спільноти життєвих інтересів. Наслідком цієї політичної кон'юнктури і являєть-

ся угода про спільну акцію на Україні, а саме — допомогу Армії У.Н.Р. зброєю, вогнеприпасами і створенням певних можливостей для зорганізування війська. Намічається акція, яка має за ціль поставити ще раз Українську проблему на форум міжнародний і знову заманіфестувати перед цілим світом конечність наших змагань.

Становище на Україні сприяло можливості успіху. Большовики тільки поволі почали її приборкувати до своїх рук. Після тяжких ударів літом 1919 р., заданих їм білими арміями та поразки на Україні, причиненої нашою Армією, мусили вони реорганізувати свою збройну силу. Влада їх, головне на Правобережжі, була ще досить проблематичною, тримаючися переважно залізничних вузлів та великих міст і не мала змоги опанувати селом, а в деяких місцях Поділля і до того часу зилишилася влада У.Н.Р. Повстання вибухали весь час, а Поділля та Херсонщина були фактично театром воєнних дій, на якому оперувала наша Армія. Вибухали також повстання і на самій Московщині та в Сибіру, а Таврія була в руках Врангеля.

При такій ситуації, вважаючи свій стан на Україні, особливо на Правобережжі, цілком непевним, большевики тримали на ньому 2 армії—XIV зі штабом в Одесі, та XIII штабом у Київі (армія XIV в складі 60, 41, 45 і 44 піш. дівізій та дві галицькі бригад; армія XIII — 58, 47 і 7 піш. дівізій та 17 дівіз. інної). Збройна ця сила мала три найбільші угруповання в районах: Коростень, Житомір—Бердичів та Вінниця—Жмеринка і виносила до 60 тисяч багнетів та шабель.

Ще в лютому місяці починається організація відділів з вояків нашої Армії, що були інтерновані в грудні 1919 р. Формується в Ланцуті (пізніше переноситься до Берестя) 6-та Стр. Січова дівізія, та в районі Камянець—Могилів — 3-тя Стрілецька Залізна дівізія*) У березні відновляють свою діяльність Військове Міністерство та Генеральний Штаб, підготовча праця яких переводилася ще зимою у Вар-

*) У квітні в Камянці формується бригада Польової Жандармерії.

шаві, і розвивають її в головних напрямках — підготувати мобілізацію і налагодити заохочення армії. Зформовані дивізії увіходять до складу: 6 див. — 3-ї польської армії, а 5-та — 6 армії. Після 20 квітня 6 див. отримує наказ про переїзд по залізниці; а 3-тя дивізія зосереджується в районі Вербовця *) Польсько-українській фронт (6-а, 2-га та 3-тя польські армії**), йшов від Дністра через Вербовець на Деражню, Літичів, Новоград-Вол., Білокутровічі, Славечно до р. Прип'яті у с. Дрункі.

25-го квітня Польсько-Українське Військо розпочинає наступ з метою знищення ворожої сили і завдає головного удара в напрямі на Козятин та в розріз між большовицькими арміями. Заскочені несподіванкою і погрозою бути оточеними, большевики могли ставити впертий опір лише на відтинкові Київ — Коростень. На інших дільницях фронту вони одразу розпочинають швидкий відворот, залишаючи безліч майна й силу полонених. На полудніві ж большевики опіру майже не ставили і праве крило фронту (3-тя Зал. див.) швидко втратило дотик з ворогом.

При такому звороті подій, Начальна Команда вирішує скористати з успіху і заволодити Київом, що крім забезпечення мостових причільків та залізничного вузла, мусило мати ще й велике політичне значення. 8 травня Київ здобувається без бою і в цей же день у ньому росташовується 6 та Стрілецька Січова дивізія і обіймає залогу міста. 23 травня на Софійській площі оглядає дивізію покійний Головний Отаман, св. п. Симон Петлюра. Польсько-Український фронт в той час доходить до лінії Яруга (на Дністрі) — Липовець — Сквира — Біла Церква — Трипілля і далі по Дніпрові, аж до устя Прип'яти, з передмостовою заслоною у Дарниці. Двома днями раніше (6 травня), після кількаденних боїв біля м. Мясківки, поривається наша Армія з Зімового походу і приєднується до спільногого фронту.

Уряд У.Н.Р. і Міністерства реевакуються до Вінниці.

*) У цьому районі з'осередилися частини Могилівської залоги після того, як у березні червоні просунулися на захід і заняли Могилів.

**) Всього було 109 курінів, 64 кін. сотні, 104 гармати, вагітів X.

Військове Міністерство під проводом Військового Міністра Генерального Штабу Полковника Сальського веде горячкуву роботу по організації Армії і з окрема—її поповненю.

Зформовано 6 запасових бригад, відповідно поділові за-пілля на 6 округів. Кожна запасова бригада мала бути територіальною одиницею, яко підставою організації запілля, з метою використання всіх його засобів для потреб Армії. Однак, система ця не повелася з причини примусового відвороту фронту.

Дієва Українська Армія має тепер у своєму складі: 1-шу Запорожську, 2-гу Волинську, 3-ю Залізну та 4-ту Київську дивізії, 6-та Стрілецька дивізія тимчасово залишається в складі 3-ої польської армії. Українська Армія займає праве крило спільногого фронту від с. Яруга по р. Юзову до с. Лука Модянська, де має стик з 12 польською пішою дивізією 6-ої армії. Вона, користуючи з часу перерви бойових акцій, відпочиває після тяжкого Зімового походу та переорганізовується.

7-го червня кіннота Буденного, після трьохденного бою, прориває фронт на півдню від Сквири і наступає на Бердичів, де напотикає на жорстоку відсіч з боку нашої 6-ої запасової бригади. Далі, Будений займає Житомір, в зв'язку з чим фронт польських частин, що на північ від Бару, відсувається поступово на захід.*). Фронт Дієвої Армії лишається на попередньому місці і 3-го червня вона збільшує свій склад Окремою Кінною дивізією, що закінчує втій час формування.

10 червня опущено Київ і 6 стрілецька Січова дивізія починає відворот разом з 3-ою польською армією. Відворот цей вздовж залізниці Коростень—Сарни—Ковель 6-та дивізія закінчує лише 30 липня, маючи за цей час щерег тяжких арергардних боїв та коротких контр-наступів. Після двохденного постою біля Ковля, дивізія 7 серпня займає м. Холм, аби бороняти його від ворожої кінноти. 17 серпня обсаджує вона мостовий причілок у Красностава, а 19 при-

* На лінії: Бар—Лягичів—Сняївка—Остропіль—Любар—Н.М. рівень—Баранівка—Новоград-Вол.—Рудня—Синівська—Дідковичі—Хабле—Чорнобиль на Прип'яті.

буває до Замостя. На протязі 20 — 31 серпня 6-та дивізія боронить Замостя, причому останні 3 дні — від незмірно переважаючої в силі кінноти Буденного. Замір останнього вийти на крило ударної польської групи, що гонить большевиків від Варшави, розвивається о камяну стійкість загартованих бойців Замосецької групи та непохитну волю їх Командіра, Генерального Штабу Полковника Беэрчука.

В ночі з 3-го на 4-го липня червона кіннота продирається через фронт 12 пішої дивізії в районі м. Бару і на південь від залізниці простує на Проскурів. Штаб 6-ої польської армії і наше Перше Генерал-Кватирмейстерство попадають у небезпеку. Під Чорним Островом потяг Кватирмейстерства оточується червоною кіннотою. Генерал-Кватирмейстер, Генерального Штабу Полковник Мишковський організує зі службовців Кватирмейстерства та інших військових, що в потязі їхали, відділ бойовий і, на чолі його відбиває напад. Ранений в цим бою кулею в ногу, за кілька днів Полковник Мишковський вмірає від затруєння крові в шпиталі у Тернополі.

5-го липня видається наказ про загальний відворот. Згідно цьому наказу Дієва Армія має завданням затримувати ворога на лінії р.р. Збруч, Серета та Стрипи. Відворот розпочинається 6-го липня.

Уряд та Міністерства, що переїхали з Вінниці до Проскурова та Староконстантинова, евакуються до Ржішова та Тарнова, на терен Галичини.

Затримавшись довший час на Збручі (три тижні), Дієва Армія 25 ліпня займає фронт по річці Серету. Весь час йде вона уступом попереду фронту і несподіваними контрнаступами перешкоджає червоним розвинути максімум швидкості у своєму наступові. Її фронт не був ніде прорваний і кожну нагоду використовує вона, переходячи у контрнаступи, аби затримати рух ворога.

27-го ліпня залишається лінія р. Серет, а 31-го Армія займає фронт по річці Стрипі. Знову ворог примушений зупинитися вже на довший час. 10-го серпня даремно намагається він форсувати річку на всьому фронті, бо рішучим контрнаступом відкидається на східний берег. Більше

тижня часу виграється саме тоді, коли лише чудо могло врятувати Варшаву.

Кінна армія Буденного, тиснучи війська південного фронту, просувається на Львів. 16-го серпня форсую вона Західн. Буг між Буском і Кам'янкою. Відділи її 18-19 серпня переривають залізниці од Львова на Станіславів та Стрий, і тому Дієва Армія може підтримувати зв'язок зі Штабом 6-ої польської Армії лише літаками. В цих обставинах Командування Дієвою Армією, маючи загальну директиву відходити за Дністер на фронті від Румунського кордону до м. Миколаєва, при обов'язковій умові підтримання територіального зв'язку з Румунією, починає відворот вночі з 18 на 19 серпня.

24 серпня вона закінчує обсаду Дністра від Румунського кордону до — м. Єзуполя, а звідтіль — по р. Бистриці до м. Надвірної. Між тим вже 21 серпня в її за піллю були ворожі роз'єзди (в районі Калуш - Войнилів), а з фронту йшли вперті атаки ворожі на дільницях Нижньова, Єзуполя та Усечко. Контр-наступами ворожі атаки зліквідовано. Взяті полонені свідчать про повну вичерпаність сил большевицького війська. Нарешті ворога затримано перед позицією, яка має найбільш загрожуюче для нього значіння, бо прорив її нами в будьому місці відслонював вихід на тили війська, що оперувало проти Львова. 7-го вересня до Армії прилучається 6 стрілецька Січова дивізія, після славетних боїв її біля Замостя. Формування 5-ої Херсонської дивізії закінчено і Армія має зараз у своєму складі 6-ть піших і 1-ну кінну дивізії. Зформовані у травні 6 запасових бригад, частина яких брала участь у впертих боях під час відвороту, понесли значні втрати, поповнення яких не можна було перевести раніше, аніж Армія повернеться на Збруч. На фронті Армії переводиться перегруповання, згідно з наміченим для наступу пляном. План полягає у виході на лінію середнього Бугу з заволодінням залізничними вузлами Вапнярським та Жмеринським і м. Вінницею. Під прикриттям річки Бугу мало було переведене дальнійше розгортання армії.

Вночі з 14 на 15 вересня Армія форсую р. Дністер біля

Городенки, Нижньовата із зуполя і починає наступ правим крилом вздовж Дністра, а лівим на Проскурів — Вінниця. Виграючи весь час ліве крило ворога, Армія наша змушує його до щвидкого відвороту*), як із залишеним у полонених та майна. Розбиті частини 41, 47 та 60 піш. і совітських дивізій приходять до стану боевідності лише проминувши вілінницю Камянець—Проскурів (можливо, що в цей час підійшли до них підсилення), а славетне діло Окремої Кінної дивізії 17 вересня в районі м. Теребовлі загрожувало катакстрофою для значної частини XIV більшевицької армії. Зокрема тяжкі бої випадають на долю б-ої Залізної дивізії в районі м. Елтушкова.

19 жовтня отримано повідомлення про завішення зброї, а 20 бойові чинності припиняються на усьому фронті Яруга-Шаргород-Літинка (Укр. Арм.) і далі на північ через Жмільник-Острог-Новоград Волинський і Олевськ (Польське Війська). В тилу Армії йде гарячка праця. Переводиться мобілізація**), ті закуплені коней. У рухомлюється Дунаєвецька вовняна фабрика, та кілька шкіряних заводів. Працює армійська майстерня репарації зброї, і робиться спроба виробу набоїв власними засобами, бо приобіцяні зброя та вогнеприпас зовні не вступають на час і в задовільняючій кількості (американські рушниці прибули на ст. Волочиськ напередодні відвороту за р. Збруч). Армія використовує кожну годину, готуючися до зімової кампанії і поповнює свої лави перед близьким наступом***), що намічався початково на 1-ше листопада і відкладений пізніше на 11 того ж місяця.

Відрочення наступу викликалося необхідністю лішого заохочення армії а також співненім приуттям російських частин (на підставі умови з російською демократичною групою, мала спільнота з нашою діяти ІІІ російська армія ген. Перимкина та козача дивізія есаула Яковлева).

*) Вже 18 вересня покідає він р. Збруч.

**) Закон 14 вересня, розповсюджений по телеграфу.

***) До складу армії додається 1-шу Кулеметну дивізію, кадри якої виділено з заасових бригад.

Алеж відрочення це було дуже на руку ворогові, бо розвідка ще раніше стверджувада поспішне пересування залізницями большевицького війська на наш фронт з півночі.

О перших числах листопаду прибувають за Галичину до Камінця майже всі урядові установи, тяжкої фірм і гравійськові тилові частини*) 9-го листопаду перегруповання на фронти армій, крім частини лівої групи і Шої російської армії, зайнченого згідно наказу для наступу. Бойові завдання покладено на 3-ї групі (Права група) в Ген. Штабу ген. хор. О. Удавиченко, (1-ша Кулометна дивізія і З-тя Залізна дивізія, б) (Середня група) Ген. Штабу ген. хор. Безручко (5-та Херсонська і 6-та Січева дивізія і в) (Ліва група) ген. хор. Базильський (3-ша Запорожська дивізія і збірна казача дивізія осаула Яковлєва). Армійський резерв — 4-та Київська, Окрема жінкова 2-га Волинська дивізії, але 5-тя російська армія генерала Перемікина — ошалонірована вздовж залізниці від Єлтушківа до Проскурівя**. А вже 10-го листопаду між 7 і 8 год. ранку большевицька армія хота, після короткої гарматної підготовки, прбриває фронт Правої групи в районі с. Березівки, Чірвона ткіннота через оголений учасник фронту простуєна Могилів. Разом з тим, ворожа жінота продергаеться від району Лучинець — Кошайгород, — втиль частинам Середньої групи. Після де-кількох переходів в конт-наступ, частини Правої і частини Середньої групи змушені були видійти назад на віддалення до одного переходу дніпровським путем ітишина від війни. до мінніння. В район Правої групи (с. Курилівці, Муровані) прибуває цього дня Головний Отаман, Симон Петлюра, адютантом якого, о 22-ій годині передається до Штабу Армії (м. Городок), перша відомість про неуспіх на фронті Правої групи.

*) Окрема бригада Польової Жандармерії, Охорона Головного Отамана, Запасові війська, кадри Окремого корпусу Кордонної Охорони і Спільна Юнацька Школа.

**) На 10 листопаду Армія нараховує в своєму складі: 10.000 багнетів, 2.000 шабель, 95 гармат, 670 кулометів та 2 бронепоїти (Кармелюк і Запорожець). Російські частини — (Шармія і казача дивізія осаула Яковлєва) — до 2.000 і багнетів 2.500 шабель.

Штабом армії негайно видається наказ на 11-те листопаду. Згідно з цим наказом, мусять розпочати наступ у виконання основного наказу: Ліва група — негайно, а Середня — разом з двома дивізіями армійського резерву; Правій групі наказується перейти до наступу після зліквідовання наслідків прориву.

У виконання цього наказу, протягом 11, 12 і 13 листопаду точиться ціла низка впертих боїв частини Середньої групи разом з двома дивізіями армійського резерву (4-та Київська та Окрема кінна дівізії), при чому здобувається і полонених. Разом з тим розпочинає наступ і Ліва група, що затрималася з осередженням через запізнене прибуття Казачої дивізії посаула Яковleva. Вона здобуває Літиї і рушає кіннотою на Вінницю. Ворог, затриманий у центрі і на правому крилі своєму, росповсюджується на дільниці нашої Правої групи, звідкіль починає загрожувати тилам Середньої групи. З метою вирвати у ворога ініціативу, Командування Армією заряджує на 14 листопаду удар в напрямку на Бар групою Армійського резерву (2 Волинська дивізія та III-та російська армія).

На 14-15 листопаду група Армійського резерву і разом з нею Середня група атакують ворога на дільниці Деражня—Воїнковці, овододівають ворожими позиціями і захоплюють полонених та іншу здобич. Алеж, нарешті, ворог отримує підсилення і проривається в районі Деражні, в наслідок чого Армійська група, після дводенного бою, за повним вичерпанням сил, змушенна була припинити наступ. Командування Армії, не посідаючи більше резервів, мусить здобути їх через перегруповання під час відворотного маршу. Відворот намічено на лінію Сатанів—Чорний Острів—Миколаїв, правий фланг якої буде дотикатися нейтральної країни, а лівий — демаркаційної смуги.

На протязі 16 — 20 листопаду армія зосереджується на наміченій лінії. Знову, як і в часі відвороту 1919 р., Головний Отаман, С. Петлюра в найтяжчі години операцій, знаходиться при Штабі Армії, бо весь час живе імпульсом її життя, гостро відчуваючи її радости і болі. Під час відвороту наносяться ворогові ще раз дві часткові поразки —

біля Боданівець і Доражні*). Ворог весь час намагається тиснути наше війська зі сходу в напрямку Проскурів — Волочицька і з півдня — на Чорний Острів. Затриманий нашими контр-наступами в районі на південний від Чорного Острова, проривається він нарешті, 20 листопаду, через звільнену вже від польського війська демаркаційну смугу в районі Миколаїва та кидає свою кінноту по найкоротшому напрямі на Волочицька. Отже, ліве крило армії попадає у небезпеку, бо ворогові відкрилися шляхи на тили. При такій ситуації, Командування Армії видає о 16.30 год. наказ про перегруповування бойових частин на смугу Тарнорудка — Куліль, відсилаючи обози до переправ на р. Збручі. Протягом ночі в м. Ожиговці Штаб Армії провадить переговори з польським командуванням відносно переходу армії за р. Збруч.

21-го листопаду, під охороною кінних частин, що цілий день відбивають навалу ворожої кінноти, армія переходить р. Збруч в дільниці Волочицька — Ожигівці. Найтяжчий момент переживає вона, коли позбавляється зброї, більшу частину якої здобула в бійках, від ворога. І не один, певно, з вояків наших, віддаючи за Збручем здобуту дорогою ціною свою рушницю, позаздрівши, що вмерли там, по той бік річки, віддали — життя своє за Волю Рідного Краю, зі зброєю в руках. Під вечір після години 16-ї, під гуркіт завміраючих гарматних пострілів, останніми переходять річку кінні частини**). Дванадцятиденна листопадова операція закінчилася. Наступ, наміченний Командуванням — на Середній Буг — не мав успіху і борці за визволення мусили залишити рідну землю до більш слішного часу...

Попереджуючи наш наступ на одну добу, ворог, не-сгодівним ударом наносить 10 листопаду поразку нашему правому крулі і вириває з наших рук ініціативу. Алеж це не потягає за собою поразки всього фронту. Чотирі дні

*) 16 листопаду. Взято до 500 полонених, 4 гармати, 25 кулеметів і бронепотяг.

**) Червона бригада Котовського затримується польською охороною на самій мості.

намагається центр відібрати втрачену просторінь, що не вдається на те, що ворог був вже у нього за флангом. В той же час ліве крило переходить до наступу, відійдя основного плацу. На протязі 5-го та 6-го днів операції, армійська резервова група силкується повернути успіх на наш бік. Лише після невдачі цього наступу, Командування армією втрачає надію на видертя ініціативи з рук ворога. Ще шість діб після цього завдаються ворогові, під час плавного відвороту, часткові поразки — забираються полонені, зброя, бронепотяг. Лише на 11-й день операції, коли ворог, скориставши зі звільнення демаркаційної смуги, відслонив дорогу в тил нашої армії, Командування Армії вирішує перервати бій і відійти на нейтральний терен. І от, коли порівняти листопадовий наш відворот з відворотами російських армій в 1917 р., то мусимо визнати, що молода українська армія, в безпобіжнання гірших умовах засмотрення, зробили все, чого від війська вимагати можна.

Кампанію 1920 р. Армія У. Н. Ри веде спільно з Армією польською, на підставі квітневої угоди. Розпочинає її негайно після того, як більшість Армії протягом 5-ти місяців вела боротьбу у ворожому запіллі, і ділає у центрі на правому крилі польсько-українського фронту. В час відвороту цього фронту, вона завжди йде вступом попереду спільногого фронту і на кожному кроці стримує ворожий наступ. На позиціях р. р. Сівера і Стрипи, відбиваючи ворога рішучими контр-атаками, вона затримує його на три тижні в той саме час, коли ворог на півночі сягає до Варшави.

Відрізана далі від спільногого фронту і маючи ворожу кінноту у своєму запіллі, армія вперто відбиває настірливі спроби ворога прорватися за р. Дністер. Втой час, як у центрі спільногого фронту 6-та Січова дивізія разом з польськими частинами зупиняє під Замостям запал Буденного, виснажує його і цим забезпечує наступ польської армії од Варшави, решта армії приковує полудневе крило большевиків і систематично його дезорганізує.

Засади груповання сил під час рішучого удару, є об-

відомими для всіх часів народів, а тому ті більшевицькі сили, що були приковані на нашему фронті, якщо оперували проти нашої армії, могли б у горячкові дні серпня 1920 р. вирішити долю Варшави та Львова, можливо інакше, аніж як воно сталося. Після падіння Радянської влади вони були вимушені відступити. Минулого року частина армії бере участь у новому Зимовому поході. В надзвичайній неспріятливих умовах рання зима і тероризоване більшевиками українське населення намагається 4-та Київська дивізія, при участі охотників з решти армії, ще раз здобути Київ. Але ж незрівнана чисельна перевага дає ворогові перемогу й на цей раз. Числені втрати під час сильного вірного захоплення бойів і, нарешті, мали 559 розстріляних 21 листопаду більшевиками з вояків наших, і у містечку Базарів були поставлені до фірмою Армії УНР в активній боротьбі за визволення.

Розпочалися сумні часини інтернування, в які вояцтво наше поховало кількасот своїх товарішів на численних цвинтарях чужої землі — переважно на цвинтарі Щербінському, біля Каліша. А нтвдээп эвм мі зіцід хнаон мэр-эн модіхна э ѿ худ ют. идітоод южжт існідот ў-пен юнавжэд ідээ яттудоде* од үдоцн ісоя юнтихон

Вихована в умовах рухливої війни, Армія УНР, на протязі окресу боротьби за визволення, являє собою приклад найгармонійнішого сполучення рухливості разом з максимумом впертості, що завжди підносило, невелику — порівнююче, її чисельну кількість. Ці якості її походять від факторів натури моральної — незломної віри у справедливість своєї справи, та горячого прагнення здобутти власної незалежнії державності. З цих джерел завжди черпає вона сили для виконання свого обовязку перед Батьківщиною і дає змогу своєму Урядові чесно дотримати взятих на себе зобовязань. Покликана до життя волею народу українського для виборення права на рівне місце серед інших народів світу, Армія бореться до останньої можливості. Тільки залишена на власну долю, без жадних ресурсів до провадження війни потрібних, вона організовано відходить за кордон, маніфестуючи там що змушені до перерви, алеж не до закінчення боротьби. З не-

похитною вірою в це, вона терпляче переносить злидні інтенування, і вважає себе лише в стані перерви бойових ділень. Через це, навіть розспорощена физичне, під ути- ском непорожніх обставин, по ріжких країнах земної кулі, духово вона залишається неподільною. Долю Армії на вигнані поділяє і її Головний Отамаа, Симон Петлюра. Перший організатор її і перший її вояка, до останнього подиху свого життя, трагично перерваного скритовбивчою кулею, є Він виразником мрії і надії Армії, яку і друзі і вороги недармо охрестили „Петлюрівською“.

Отже, духово неподільною є Армія У. Н. Р. і на цей урочистий день десятої річниці її повстання, бо злютована в одне тіло найміцнішим звязкою — звязком служення одній спільній ідеї. В організаціях вояків нашої армії — перео- вуються найліпші, здобуті нею традиції. Ці традиції мають у відповідний момент, ажто знає, чи він далеко? бути пе-ренесені на рідну землю, щоб прищепити їх, разом з пра- гненням впертої боротьби, до остаточного визволення, ти- чам нових борців. Ім має передати Армія свій дух, вилеканий у горнилі тяжкої боротьби, той дух, що є висхідом не- похитної волі народу до здобуття собі державної неза- дежності.

Ім має передати Армія свій дух, вилеканий у горнилі тяжкої боротьби, той дух, що є висхідом не- похитної волі народу до здобуття собі державної неза- дежності.